

Ahmet Hamdi Akseki'nin (1887-1951) Temel Haklarla İlgili Hukukî Görüşleri¹

Legal Views of Ahmet Hamdi Akseki(1887-1951) on Basic Rights

*Ali Aslan TOPÇUOĞLU***

ÖZET

Ahmet Hamdi Akseki, farklı ilim dallarında yaptığı çalışmalarda, hem kendi döneminde hem de sonraki dönemlerde yapılan çalışmalara ilham kaynağı olmuş yakın geçmişimizin önemli ilmî değerlerinden biridir. İfa ettiği önemli görevler yanında Müslümanların ihtiyaçlarını karşılamak için hazırladığı pek çok eseri bulunmaktadır. O, spesifik anlamda bir İslâm hukukçusu olmamakla beraber bazı eserlerinde İslâm hukukuna dair birçok konuda kendine özgü bir üslûpla isabetli teşhis ve tahlillerde bulunmuştur. İşte bu konulardan biri de günümüzde giderek sınırları genişletilen aktüel konulardan biri mahiyetindeki temel haklardır.

Tüm insanların doğuştan sahip olduğu bu haklardan hiç kimsenin mahrum edilemeyeceğini söyleyen Akseki'ye göre bu hakları korumak için toplumda tüm insanların aynı hassasiyet içerisinde davranarak diğer insanların haklarına tecavüz etmemesi ve sosyal vazifesine aykırı harekette bulunmaması gerekir. Bu açıdan her insanın üzerine düşen ahlâkî düstur, "Başkalarının bize yapmalarını arzu ettiğimizi bizim de onlara yapmamız, bize yapılmasını istemediğimizi başkalarına yapmamamızdır." Ayrıca Akseki, her insanın kendi hakları konusunda dinî ve ahlâkî ölçüler içinde özgür olduğunu; ancak insanın, hakkı olmayan şeylerde özgür olmadığını gibi, akla, edebe, genel hukuk esaslarına ve umumun menfaatine aykırı olan maksatları hedef alan fiillerinin de özgürlük olarak görülmemesi gerektiğini ifade etmektedir.

ANAHTAR KELİMELELER

Din, Ahlâk, Hukuk, Hak, Özgürlük, Eşitlik, Sosyal Vazife

ABSTRACT

Ahmet Hamdi Akseki, with his works on different fields of scholarship, won the title of a significant scholar of recent times in Turkey who has inspired many works of his time and after.

* Bu makale, Antalya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 08-09- Kasım 2013 tarihleri arasında düzenlenen "Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu"nda aynı başlık altında sunulan tebliğin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş şeklidir.

** Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, aatopcuoglu@hotmail.com

Besides his important official duties, he published many works to meet the needs of Muslims. Although he was not specifically a jurist of Islam, in some of his works he had strong diagnoses and analyses about a lot of subjects in Islamic law in his own style. Basic rights is one of those subjects whose limits have been recently broadened and has become an actual issue.

To Ahmet Hamdi Akseki, who claimed that all the people possessed those rights by birth and could not be made deprived of them, every individual had to behave in a sensible way to preserve those rights especially by not transgressing the others' rights and not acting against his/her social duties. In this respect, every person should follow this moral rule: "One should do to others the things that he wants to be done to himself and should not do the things he does not want to be done to himself". Akseki also claims that every person is free in his own rights within the limits of religious and moral values but one is not free in things which he has no right and his deeds with the intention of harming rational and moral rules, general laws and interests of the society should not be regarded as freedom.

•

KEY WORDS

Religion, Morality, Law, Right, Freedom, Equality, Social Duty.

Giriş

Hak ve özgürlük kavramları, tarihi süreç içinde değişik anlamlar alması ve ancak günümüzde gerçek içeriğini kazanması sebebiyle öğretilerde ve belgelerde değişik anlamlarda kullanılmıştır.² Günümüz hukukunda hak, özgürlükleri, bazı yasakları ve yararlanma isteklerini kapsamına alan bir kavram olarak kullanılmaktadır.³ Ayrıca hak, “bireylere hukuk tarafından tanınmış olan yetkiler” şeklinde de tanımlanmıştır.⁴ Özgürlük ise hiçbir baskı altında kalmadan kişinin davranışını düzenlemesi, bunu yaparken de yasaklarla karşılaşmamasını ifade eder.⁵ Başka bir ifadeyle, özgürlük, insanın insan olduğu için sahip olduğu serbestçe hareket etme gücüdür⁶ veya kanunların müsaade ettiği her şeyi yapabilmek hakkıdır.⁷ Bu çerçevede özgürlük bir haktır; ama bütün haklar özgürlük değildir. Özgürlük herkese tanınmış bir insan hakkıdır ve başkasına karşı öne sürülebilen haklara sahip olmaktır. Hak, daha çok özgürlüğün usul ile ilgili olan güvencesi ve gerçekleşme aracı olarak nitelenebilir. Özgürlük ise fiilî durumu ifade eder. Kişi şu ya da bu şekilde karar verme ve davranma, iradesi doğrultusunda yapma ya da yapmama yetkisine sahip olduğu zaman özgürdür. Özgürlük, bütün hakların ortak kökenidir; haklar ise özgürlükleri sağlamak için kişiye hukukça tanınan meşru yetkilere sahiptir. Bu nedenle her özgürlük ihlalinde hak doğar.⁸ Bu farklı tanımlamalara rağmen hak ile özgürlük kavramlarının aynı öze sahip olmaları itibarıyla aralarında bir karışıklık söz konusu değildir.⁹ Zira hak ve özgürlük ya da hürriyet terimleri, çoğu kez aynı anlamda da kullanılmaktadır.¹⁰

² Sencer, Muzaffer, *Hak ve Özgürlük Kavramı*, İnsan Hakları Yıllığı, T.O.A.İ.E.İ.H.A.D.M. c.14, Ankara, 1992, s. 3; Kapani, Münci, *Kamu Hürriyetleri*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993, s. 5.

³ Sencer, s.3.

⁴ Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Medeni Hukukun Umumi Esasları*, İstanbul, 1945, s. 177.

⁵ Akad, Mehmet- Dinçkol, Bihterin Vural, *Genel Kamu Hukuku*, Der Yay., İstanbul, 2002, s.198.

⁶ Gözübüyük, A. Şeref, *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi Yay., Ankara, 2000, s. 93.

⁷ Kapani, s. 5.

⁸Kaboğlu, İbrahim Ö., *Özgürlükler Hukuku*, Afa Yayınları, İstanbul, 1999, s. 12.

⁹Mumcu, Ahmet, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Savaş Yay., Ankara, 1992. s.14

¹⁰ Gözübüyük, s. 93.

A. Temel Haklara Yaklaşımı

Toplumsal hayatı düzenleyen kuralların en etkili olanının ahlâk olduğu kanaatini dile getiren Ahmet Hamdi Akseki, bununla beraber ahlâkın ne kadar sağlam temellere dayansa da toplumu tek başına ıslah etmek için yeterli olamayacağı görüşündedir. Çünkü Akseki, ahlâkın, bir müeyyideye dayanması gerektiği anlayışıyla hukuku, ahlâk için müeyyide olmaya en uygun unsurlardan biri olarak düşünür. O'na göre ahlâkın müeyyide kuvvetleri meselesi en önemli meselelerden birini teşkil etmektedir. Müeyyideye sahip olmayan hükümler ve kanunlar, şüphe yok ki, tesirli olmaktan uzaktır. Bu çerçevede hukuku, ahlâk için bir müeyyide kuvveti olarak kabul ederek bu iki unsuru birbirini tamamlayan sosyal düzen kuralı olarak değerlendirmektedir. Ayrıca ahlâkın en büyük destekleyici kuvveti olan ulûhiyet ve ahiret fikrini de bir müeyyide olarak görmek, vazifelerin ve ahlâkî kanunların en büyük bekçisi ve koruyucusunun ahiret sorumluluğu olduğuna vurgu yapmaktadır.¹¹

Bu mülâhazalarla İslam dini cismanî ve ruhanî ihtiyaçları-birini diğerine feda etmeksizin- birlikte temin ederek madde ile ruhu, dünya ile ahireti yan yana yürüten, hem hissî duygulara ve hem de akla hitap eden, ferdin saadetini, cemiyetin saadetine bağlamaktadır.¹² İslam tarafından ortaya konan sosyal esaslar gereğince, her Müslüman için birinci vazifenin sosyal vazife, yani insana saygı olduğunu temel haklar konusunda yaklaşımında mihenk taşı yapan Akseki'ye göre vazifelerin, ne olursa olsun, yerine getirilmesi gerekir. Ancak bu vazifelerin bir kısmı zarurî, bir kısmı da zarurî değildir. Adalet vazifeleri gibi zarurî vazifeler daima bir hakka karşılıktır. Yani adalet ile hak, birbirinden ayrılması imkânsız şekilde birbirine bağlı kavramlardır. Zira adalet, başkasının hukukuna riayet etme anlamına geldiği için bir insan, başkalarının hakkına tecavüz etmedikçe kendi hakkına sahip olur. Buradan adaletin olmadığı bir yerde haktan da bahsedilemeyeceği anlamı çıkar. Öyleyse insan, insan olmak haysiyeti ile başkasına adaletle muamele etmeye nasıl mecbur ise bir başkasının da o insana karşı aynı mecburiyeti söz konusudur. Onların şahsı benim için nasıl muhterem ve tecavüzden masun ise, benim şahsım da onlar için öyle olmalıdır. Hak, alacağımız vazife de borcumuz olduğu cihetle adalet icabı olarak bana gereken her bir yükümlülüğü benim de şahsım için aynen ve hukuk adına başkalarından isteme hakkımın olması en tabî bir haktır. O halde ictimâî vazifeler

¹¹ Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, Sadeleştiren: Ali Arslan Aydın, Yasin Yay., İstanbul, 2006, s. 133-140.

¹² Akseki, Ahmet Hamdi, *İslâm Fıtrî, Tabî ve Umumî bir Dindir*, Sebil Yay., İstanbul, 2004, s. 406.

karşılığında olan haklar, tabîî haklardır. Vazifenin mutlak ve zorunlu olan bir yerde hak da mutlak ve zorunludur. Bunun içindir ki; ihsan kavramından gelen vazife, bir hakka karşılık değildir,¹³ her insanın kendi isteğine bırakılmıştır ki başkalarına hiçbir garaz ve karşılık düşünmeksizin iyilik etmekten ibaret bir erdemdir.¹⁴

Bu kapsamda her insanın tabîî ve müktesep¹⁵ olmak üzere iki çeşit hakkı bulunduğunu söyleyen Akseki, bu haklardan tabîî haklar şeklinde ifade ettiği temel hakları şu şekilde ifade etmektedir: İnsanın doğuştan sahip olduğu haklar, tabîî hukuktur. İnsanın yalnız insan olması bakımından fitrî olarak sahip olduğu bu haklara tabîî veya fitrî haklar denilmektedir. Yaratıcı kudret tarafından verilen bu haklar, insanların yalnız insan olmaları sebebiyle doğuştan bu haklara eşit bir şekilde sahiptirler. Dolayısıyla hiçbir kişi bu haklardan mahrum edilemez. Söz konusu olan bu tabîî haklar, öncelikle bir vazife karşılığı da değildirler. Ancak bunları sonuna kadar koruyabilmek için insanın, kendisi gibi olan diğer insanların aynı haklarına tecavüz etmemesi ve sosyal nizama aykırı harekette bulunmaması şarttır. Tabîî hukuk olarak nitelendirdiği bu temel hakları ise şu şekilde tasnif etmektedir: Hayat hakkı, hürriyet hakkı, mülk edinme-tasarruf hakkı ve eşitlik hakkıdır.¹⁶

Yüce Allah tarafından, mahlûkatın en şerefli ve irade sahibi olarak yaratılmış olması sebebiyle insan, fitraten bu haklara sahiptir. Diğer insanlara karşı mecbur olduğu ictimaî vazifelerine¹⁷ riayet ettikçe, her insan, karşılıklı olarak bu haklara sahiptir. Vazife gibi hak da, şahsî hürriyetin bir neticesidir.¹⁸ Bu haklar insandan ayrılmayan tabîî ve fitrî şeyler olduğunu, bunlara uymayan ve aykırı düşen her şeye de insanın karşı çıkacağını söyleyen Akseki, bu meselelere dair görüşlerini naslarla temellendirmektedir: “Muhakkak ki Allah, adâleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder; çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar O, düşü-

¹³ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 304-305.

¹⁴ Akseki, Ahmet Hamdi, *İslâm Dini*, Gaye Matbaası, Ankara, ty., s. 275.

¹⁵ Ahmet Hamdi Akseki'ye göre, müktesep haklar, herhangi bir vazifenin karşılığında dinin ve kanunun verdiği haklardır. Bk. Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 305.

¹⁶ Ertan, Veli, *Ahmet Hamdi Akseki(Hayati-Eserleri-Tesiri)*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1966, s. 57; Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 305.

¹⁷ İctimaî vazifeler: Her insanın başkalarına karşı ifâsıyla mükellef olduğu karşılıklı vazifeler anlamına gelmektedir ki, bu iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan biri, başkalarının haklarını tanımak ve hiç kimseye zarar vermemek; diğeri ise başkalarına iyilik yapmak, yani ihsanda bulunmaktır. Bk. Akseki, *İslâm Dini*, s. 278.

¹⁸ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 305.

nüp tutasınız diye size öğüt veriyor"¹⁹ ve "*Müminler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz*".²⁰ Bu anlayış çerçevesinde Müslümanlara ve hatta bütün beşeriyete karşı kardeş muamelesi yapmak, başkalarının; canını, malını, ırz ve namusunu, şeref ve haysiyeti gibi bütün haklarını kendisinininki gibi muhterem ve mukaddes tanımak; hiçbir kimseyi eliyle, diliyle incitmemek; herkese elinden geldiği kadar yardımda bulunmak, mümin kardeşlerinde; ahlâkî ve ictimâî anlamda gördüğü eksikliği, onun gönlünü kırmayarak hatırlatmak gerekir.²¹ Ayrıca Hz. Peygamber'in, "*Kendiniz için istediğinizi mümin kardeşiniz için de istemedikçe (kâmil) mümin olamazsınız...*"²² sözü istikametinde Akseki, insanların tabî'i oldukları ahlâkî vazifeyi ve düsturu şu şekilde ifade etmektedir: "*İnsanın kendisi için sevdiği ve istediği şeyi, başkaları için de sevmek ve istemek, hoşlanmadığı ve istemediği şeyi başkaları için de istememek.*"²³ Aynı şekilde "*Başkalarının bize yapmalarını arzu ettiğimizi bizim de onlara yapmamız, bize yapılmasını istemediğimizi başkalarına yapmamamız*"²⁴

O halde tabî, fitrî ve umumî bir din olan İslâmiyet,²⁵ hayat hakkı, hürriyet hakkı, mülk edinme ve tasarruf hakkı gibi tabîi hukuk ile bunlara lâzım olan diğer hakları tamamıyla kabul etmektedir.²⁶ Dolayısıyla tabîi hukuktan olsun- dinin bahşettiği meşru müktesep haklardan olsun- her hak, bir vazife karşılığıdır. Meselâ hayat hakkı, diğerlerini öldürmemek, kazanç hakkı, bir iş yapmak karşılığıdır. O vazifeyi görmeyen insandan o hak düşer. O halde; öldürmek, hayat hakkından; tembellik, kazanç hakkından insanı mahrum eder. Bununla beraber Akseki'nin tercih ettiği görüşe göre hak, vazifeden önce gelir. Çünkü her hak, bir vazifeye karşılık olmayabilir. Meselâ ana rahmindeki ceninin hiçbir vazifeye karşılık olmayarak hayat hakkı vardır. Yine doğan bir bebeğin, yaşama hakkı vardır. Çocuğun bu hakkı, mutlak adalet duygusuna dayanmaktadır.²⁷ Şimdi bu temel hakların neler olduğunu ve muhtevalarını ele almaya çalışacağız.

¹⁹ Nahl, 16/90.

²⁰ Hucurât, 49/10.

²¹ Akseki, *İslâm Dini*, s. 268.

²² Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhârî*, Metaibu's- Şa'b, by., 1378, İmân, 7; Müslim, el-İmâm Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc, *Sahihu'l-Müslim*, Thk. Muhammed Fuat Abdalbaki, Dâru'l-İhya'il-Kütübi'l Arabiyye, 1956, İmân, 71,72.

²³ Akseki, *İslâm Dini*, s. 268.

²⁴ Akseki, *İslâm*, s. 377.

²⁵ Akseki, *İslâm*, s. 405.

²⁶ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 305; Ertan, 57.

²⁷ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 305-306.

B. Temel Haklarla İlgili Hukukî Görüşleri

1. Hayat Hakkı

İnsanoğlunun temel hakkı, varlığının ve fizikî devamlılığının ilk şartı olan bu hak, kamu makamlarının emri ya da izni ile öldürülmeme ve hayata yönelik tehlike ve risklere karşı yine kamusal otoriteler tarafından korunma hakkıdır. Hiyerarşik bakımdan en ilk ve üst olan yaşama hakkı sayesinde, hem doğal bir olgu hem de ancak bu doğal olgunun varlığı durumunda olan birey, öteki hak ve özgürlüklerin öznesi olabilmekte, bu da hayatın korunmasının önceliğini ve önemini ortaya koymaktadır.²⁸ Yalnız şu da bir gerçektir ki yaşama hakkının ihlâlinin önlenmesi sadece bir hukuk ve hukukî önlemler işi değildir; aynı zamanda bir eğitim konusu,²⁹ Ahmet Hamdi Akseki'ye göre ise hem dinî hem hukukî hem de ahlâkî tarafı olan bir konudur. Nitekim bu konuya dair görüşlerini Akseki'nin, İslâm'ın hayat hakkına bakışını ve bu konudaki isabetli tahlillerini "Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri" adlı kitabında hukukî bir konu olarak ele alması da bu konunun ahlâkî yönünün olduğunun bir göstergesi mahiyetindedir.

Bütün dinlerin ortak hedefi arasında yer alan hayat hakkı,³⁰ diğer bütün temel hakların vazgeçilmezi ve birinci başlığı olarak ele alan Akseki, hayatın devam ve bekası ile ilgili olan güvenlik hakkını da buna dâhil etmektedir³¹ ki günümüz modern hukukunda da bu, "güvenlik içinde yaşama hakkı" şeklinde yer almaktadır.³² Bu çerçevede kişi dokunulmazlığı kavramı, insan hakları ile ilgili çalışmalarda öncelikli bir yere sahip olmuştur. Çünkü insanın en temel varlık hakkı ve güvenceleri kişi dokunulmazlığı kapsamında yer alır. Bunların esasları da yaşama hakkı, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkıdır.³³ Hayat hakkını, her fert için tabii bir hak olduğu söyleyen Akseki, bu husustaki görüşlerini şu şekilde dile getirmektedir: Hayat sahibinin ilk fiilî, mevcudiyetini devam ettirme, hayatî ihtiyaçlarını temin eden bir takım mesai ve şartlardan ibarettir. Hayat hakkı, her fert için tabii hakların ilki olması münasebetiyle ictimâî vazifelerin ilkinin de insan hayatına saygı göstermek olması gerekir. O halde öncelikle "*insanların hayatı, taaruz ve tecavüzden masundur*" esası,

²⁸ Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, s. 176.

²⁹ Tanör, Bülent, *Kişi Dokunulmazlığı, İnsan Hakları, Yapı ve Kredi Yay., İstanbul, 2000*, s. 63.

³⁰ Köse, Saffet, *İslâm Hukukuna Giriş*, Hikmetevi Yay., İstanbul, 2012, s.112.

³¹ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 306.

³² Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, s. 175.

³³ Tanör, s.57.

bütün ahlâk bilginlerince en tabîî bir kaide olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Akseki, yaşama hakkına tecavüzün ahlâkî önemine de vurgu yaparak, sebep ve faktörleri ne olursa olsun, ahlâk kanunlarına göre en korkunç bir cinayet olduğunu söylemektedir. Doğru ve tabîî olan her kanun ve din nazarında da bunun böyle olması gerekir.³⁴

İslâm nazarında da hayat hakkının mukaddes olduğunu söyleyen Akseki, İslâm'ın, her fert için tabîî olan bu hakkı çok kutsal bir esas olarak tanıdığını ve onu korumak için kanunlar koyduğunu şu şekilde izah etmektedir: Hayat hakkının en önemli rüknü, şüphe yok ki insan kanının mukaddes oluşudur. İslâm, insanın hayat hakkına önem vermiş ve haksız yere bir insanın canına kıymanın büyük bir günah olduğu belirtilmiş, bütün insanları öldürmüş gibi değerlendirilmiştir.³⁵ Bu cinayeti işleyen bir insan hakkında İslâmiyet, dünyevî³⁶ ve uhrevî cezalar³⁷ öngörmüştür.³⁸ Hayatın en mühim bir rüknü olan kanın masun oluşu, hem İslâm'da hem de insaniyette şarttır. Her ferдин kanı masun olup, onu akıtan kimse, dinen ve kanunen sorumlu sayılmıştır.³⁹ Ayrıca savaş hali dışında haksız fiilin her çeşidini yasaklayan nasslarda söz konusudur. Nitekim "...Saldırmayın. Çünkü Allah, saldıranları sevmeyiz"⁴⁰ "...Zalimler dışında kimseye saldırmak yoktur."⁴¹ Gereğesine binaen İslâm'da -dini, dili ve ırkı ne olursa olsun- kimseye zulüm yapılamaz.⁴² Zira İslâm, bir insanın hakkına tecavüzü, bütün beşeriyete tecavüz olarak değerlendirmiştir.⁴³ İslâm nazarında hayatın en tabîî bir hak olması itibarıyla her insan için saadeti aramak, faydalı olanları istemek, zararlı olanlardan kaçınmak da birer hak olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴

Bu konuyu bir başka açıdan, yani hak-vazife arasındaki denge cihetiyle değerlendiren Akseki, şu görüşlerini ifade etmektedir: Yaşamak tabîî bir hak olup,

³⁴ Akseki, *İslâm Dinî*, s. 269; Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 306.

³⁵ "...Haksız yere bir insanı öldüren, bütün insanları öldürmüş gibidir..." bk. Mâide, 5/32

³⁶ "Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki suç işlemekten sakınırsınız." Bk. Bakara, 2/179.

³⁷ "Kim bir mümini kasden öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lanetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır." bk. Nisa, 4/93

³⁸ Akseki, *İslâm Dinî*, s. 269.

³⁹ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 306.

⁴⁰ Bakara, 2/190

⁴¹ Bakara, 2/193

⁴² Zeydan, Abdülkerim, *Ahâknû'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'minîn fi Dari'l-İslâm*, Bağdat, 1963, s. 88.

⁴³ Akseki, *İslâm Dinî*, s. 269.

⁴⁴ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 307.

herkes bu hakkını korumak ve geliştirmek vazifesi ile mükellef olunca, tabîi olarak her insanın nefsinin savunma hakkına da sahip olması gerekir. Zira her vazife, karşılığında bir hak doğurur. Yaratıcı kudret tarafından kendisine bahşedilmiş olan hayatı korumak ve onu geliştirmek, her ferden esas vazifelerinden biridir.⁴⁵ Bunu içindir ki, üzerine hücum eden bir kimseye karşı hayatını başka şekilde savunmaktan aciz kalan bir kimsenin, kendisine hücum edeni öldürmesi, vicdana, ahlâka ve İslâm'a aykırı bir hareket olmadığı gibi kanun nazarında da suçlu sayılmamaktadır. Hatta ona yardım edenler de suçlu değildirler. Bu durumla karşılaşan bir kişi, mütecaviz olmayıp, kendisine karşı yapılan bir tecavüzü gidermek durumundadır. Çünkü bu kişi, tecavüz etmemiş, sadece tecavüzü sarmak durumuyla karşı karşıya kalmıştır.⁴⁶ Ancak hayatımıza kasteden bir kimseye karşı "Ahlâkî kanun" nefsinin savunma hakkını meşru gösteriyorsa da, "şahsi intikam" meşru değildir. Çünkü meşru olan, tehlike anında nefsinin kurtarmak için yapılan savunmadır. Bu ise âdeti kaza anlamına geldiği için mazur görüldüğü şeklindeki görüşünü ifade etmektedir.⁴⁷

Yaşama hakkının tabîi haklardan olması esastan hareketle ortaya çıkan ikinci bir neticenin intiharın meşru olmadığını söyleyen Akseki, bu konunun dinî, hukukî ve ahlâkî boyutuna dikkat çekerek şu değerlendirmeyi yapmaktadır: İnsanda başkalarının bu haklarına tecavüz etmek yetkisi olmadığı gibi, kendi hayatına tecavüz etmek yetkisi de yoktur. Ahlâkî kanunları insana, başkasının hayatına tecavüz etmek hakkını vermediği gibi, kendi hayatına tecavüz etmek hakkını da vermemiştir. Bunun için İslâm'da intihar, yasak edilmiştir.⁴⁸ Aynı şekilde vücudun organlarından birinin kesilmesi veya bir uzvun vazifesine son verilmesi de meşru değildir. İnsana nefsinin öldürmeyi haram kılan "Fitri kanun; ahlâkî kanun" vücut organlarından birini kesmeyi veya vazifesine son vermeyi de haram kılmıştır. Cüz'i intihar olarak adlandırılan bu hareket, İslâm dininde yasaklanmış olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹ Ayrıca intihar etmek suretiyle yaşama hakkına tecavüz etmenin sosyal vazife boyutuna dikkat çeken Akseki, bu hususta da şu görüşlerine yer vermektedir: İntihar eden kişi, "Ben yalnız kendime karşı cinayeti işliyorum diyemez. Çünkü bu, şahsî ahlâkî inkârdan başka bir şey değildir. Zira biz, sadece kendimiz için değil, aynı zamanda içinde bulunduğumuz toplumun insanları için yaşarız. Toplumda faydalı olmak bizim

⁴⁵ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 309.

⁴⁶ Akseki, *İslâm Dinî*, s. 270; Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 309.

⁴⁷ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 309.

⁴⁸ Akseki, *İslâm Dinî*, s. 269; Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 310.

⁴⁹ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 311-312.

için ictimâî bir vazifedir. İntihar eden bir kişi, topluma karşı bu vazifesinden kaçmış sayılacağı gerekçesiyle de intihar meşru' ve ahlâkî bir hareket değildir.⁵⁰

2. Hürriyet Hakkı

Hürriyet, hiçbir baskı altında kalmadan kişinin davranışını düzenlemesi, bunu yaparken de yasaklarla karşılaşmamasını ifade eder.⁵¹ Başka bir ifadeyle, "hürriyet", insanın insan olduğu için sahip olduğu serbestçe hareket etme gücüdür.⁵² Serbest düşünebilmek, serbest söyleyebilmek, serbest hareket etmek hakkına sahip olmak anlamına gelen hürriyet hakkını tabîî hakların ikincisi olarak ele alan Ahmet Hamdi Akseki'ye göre, yaşamak tabîî bir hak olunca, hayatı devam ettirebilmek için, dilediği gibi hareket etmek, hür olarak düşünmek, düşündüğünü söyleyebilmek de tabîî bir hak olması gerekir. Çünkü başka şekilde hayatı korumak mümkün olamaz. Zira fiillerimiz, fikirlerimizin neticesidir. Fikirlerimize göre hareket ederiz. O halde fikir hürriyeti, tabîî bir haktır. Fikre karşı baskı ve tahakküm, dolayısıyla iradeyi tesirsiz hale getirmektir. Gerçekte hiçbir fert için insanın doğrudan doğruya iradesine tahakküm etmek imkânı yoktur. Fakat baskı vasıtasıyla buraya varmak, iradeye tahakküm mümkündür. İradeyi yerine getirme şartlarını ortadan kaldırmak suretiyle onu faydasız kılmak, kaynaklarını zayıflatarak iradeyi aciz bir duruma düşürmek mümkündür. İradeye karşı tesir yapmak ise ancak, cismi kayıt altına almak veya fikir üzerine tahakküm etmek suretiyle olur. Şu halde fiil hürriyeti, fikir hürriyetini gerektirir. Bunlar birbirinden ayrılamazlar ve her ikisi de tecavüzden masumdur. Binaenaleyh var olma hakkından sonra hürriyet hakkına, fikir, söz söyleme ve hareket hürriyetine sahip olmak zarurîdir."⁵³ Tabîî hakların ikincisi hürriyet hakkı olunca, adaletten doğan ictimâî vazifelerin ikincisi de hürriyete saygı olması gerekir.

İslâm'a göre hürriyetin değeri ile ilgili olarak da Akseki şöyle bir mütalaada bulunmaktadır: "İslâm dini, tabîî bir din olduğu cihetle, tabîî hukuktan olan hürriyet hakkını tamamıyla tesis etmiş ve her insan için bunun tabîî bir hak olduğunu en açık düsturlar ile bildirmiştir. İslâmî esaslar, başkalarının hukukuna tecavüz etmemek şartı ile hürriyet hakkını tamamıyla vermektedir. Binaenaleyh her ferdin hürriyet hakkını koruyarak ona kimseyi tecavüz ettirmemesi gerekir. Hürriyeti tecavüze uğrayan bir insanın hayat hakkı istiklâlî, şeref ve namusu da

⁵⁰ Akseki, *İslâm Dinî*, s. 269.

⁵¹ Akad, s.198.

⁵² Gözübüyük, s. 93.

⁵³ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 333.

tehdit ediliyor demektir. Hayatının ve haysiyetinin kıymetini bilen bir kimse hürriyetine asla tecavüz ettirmez. İslâm nazarında hürriyet, kişinin kendisi veya toplum için faydalı olup, hiçbir kimseye zararı olmayan işlerde herkesin kendi irade ve ihtiyarı ile hareketidir. Her insan, kendi hakları konusunda dinî ve ahlâkî ölçüler içinde istediği gibi tasarruf etme gücüne sahip, iradesinde ve ihtiyârında hürdür. İnsan hakkı olmayan şeylerde tasarrufta hür olmadığı gibi, edep, akıl ve maslahata aykırı olan hareketler de hürriyet değildir.⁵⁴

Ayrıca Akseki, hürriyeti korumak için bir kişi de şu ahlâkî meziyetleri bulunması gerektiğini öne sürmektedir: Kendi hukuk ve vazifelerini bilecek kadar bir ilmi olması, hakkı olmayacak şeyleri kabul etmesi veya başkasının hukukuna tecavüz etmeyecek kadar şeref ve meziyete sahip olması, şer'î adâlet esasları üzerine kurulan kanunların hükümlerine itaat edecek bir nefse sahip olması, bâtla iman etmeyecek kadar izzet-i nefse malik olması. Daha sonra ise Akseki, şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Akl-ı selim olup bu dört vasfı tecelli ettirenler, hürriyet hakkına sahiptirler. Hürriyet bunlar için saadet vesilesidir. O halde güzel vasıflardan ve insani hasletlerden mahrum olanlar dahi, hürriyet hakkına sahiptirler. Bu sebeple, güzel ahlâk ve insani hasletlerden mahrum olanlar, hürriyet hakkını zayi eder veya kısmen kaybederler. Çocukların, mecnunların,⁵⁵ sefihlerin,⁵⁶ hilekâr müflislerin hürriyet hakkından tamamen veya kısmen mahrum olmaları, bu esasa dayanır. Aslında bu mahrumiyet, toplumun maslahatı nadır. Çünkü bunların hürriyeti sınırlanmayacak olursa, ya akıllarının kusuru veya irade ve ihtiyarlarının bozukluğu nedeniyle bunlar hem kendileri, hem de topluma zarar verebilirler. Dolayısıyla insanlığın mutluluğu ve yükselmesi, şahsî faaliyetlerinin genişlemesi için tabîi ve zarurî bir hak olan "hürriyet hakkı" mutlak olmayıp, bazı şartlarla kayıtlanmıştır. Bununla beraber o kayıtlardan maksat, hürriyeti sınırlamak değil, bilakis onu kuvvetlendirmektir".⁵⁷ Şimdi bu hürriyetlerin nelerden ibaret olduğu üzerinde duracağız.

⁵⁴ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 336.

⁵⁵ Akıl hastası anlamına gelmektedir. "Cünun" durumu, kişinin aklını ve temyiz kudretini yok eder. Vücûb ehliyeti üzerinde bir etkisi yoktur; ancak edâ ehliyetini tamamen ortadan kaldırır, dolayısıyla bu kişinin hiçbir sözlü tasarrufu geçerli değildir. Akıl hastalığı, hâkimin hükmüne gerek olmadan bizâtihi hacr(kısıtlılık) sebebidir. Bk. Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 80.

⁵⁶ Sefih: Malını beyhude, faydasız yere harcaıyıp, masraflarında israf ve savurganlık ile malvarlığını tüketen kimse. bk. Erdoğan, s. 499.

⁵⁷ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 336-337.

3. Düşünce özgürlüğü

İnsanın diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği, onun akıl sahibi olması ve düşünebilme melekesine sahip olmasıdır. Düşünebilme ve bir kanaate varma, insanı insan yapan niteliklerin başında yer alır. Bu açıdan herkesin düşüncesinde hür ve serbest olması, kimsenin düşüncesine müdahale edilmemesi bu hususta temel ilke olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede düşünce özgürlüğü, bir kişinin düşüncelerini serbestçe açıklayabilmesi şeklinde olur.⁵⁸Başka bir tanımlamaya göre ise insanın serbestçe düşünce ve bilgilere ulaşabilmesi, edindiği düşünce ve kanaatlerden dolayı kınanmaması ve bunları tek başına ya da başkalarıyla birlikte çeşitli yollarla serbestçe açıklayabilmesi, savunabilmesi, aktarabilmesi ve yayabilmesini ifade eder.⁵⁹

İslâm'ın düşünce özgürlüğüne bakışı konusunda ise Kur'an'ı Kerim'de insanları düşünmeye teşvik eden pek çok ayet mevcuttur. Ancak bunlardan birkaçını zikretmekle iktifa edeceğiz: *"Onlar, ayakta dururken, yanları üzerine yatar-ken(her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler..."*⁶⁰ *"O göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından(bir lütuf olmak üzere) size boyun eğdirmiştir. Elbette bunda düşünen bir toplum için ibretler vardır."*⁶¹ *De ki: "Göklerde ve yerde neler var, bakın(da ibret alın!)..."*⁶²Ayrıca Kur'an'da Hz. Muhammed(s.a.v.)'in bir baskı kurmak⁶³ ve ehl-i kitabı sindirmek için gönderilmediği, insanlar arasında sevgi ve saygının oluşması için gönderildiği⁶⁴ ifade edilmektedir. Yine Kur'an, ehl-i kitapla en güzel şekilde mücadele edilmesini isteyerek⁶⁵ düşünce özgürlüğünden yana tavır koymuştur. Hz. Peygamber döneminde de düşünce ve inancından dolayı hiçbir kimse veya hiçbir toplum, suçlanmamış, bu yönde kendilerine baskı yapılmamış, düşünce ve inançlarından dolayı da cezalandırılmamıştır.⁶⁶

⁵⁸ Aral, Vecdi, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, İstanbul, 1983, s. 213.

⁵⁹ Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, s. 214.

⁶⁰ Âli-İmrân, 3/191.

⁶¹ Câsiye, 45/13.

⁶² Yûnus, 10/101.

⁶³"Öğüt ver, sen ancak öğüt verensin, zorla yaptırıcı değilsin" (Çâsiye 88/21-22)" onları zorla yola getirecek değilsin". (Kâf, 50/45).

⁶⁴ "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik" (Enbiyâ, 21/107).

⁶⁵ Ankebût, 29/46; Nahl, 16/125; Bakara, 2/111; Ahkâf, 46/4.

⁶⁶ Aktan, Hamza, *Kur'an ve Sünnet Işığında Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*, Uluslararası Avrupa Birliği Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 3-7 Mayıs 2000, II, s.84.

Ahmet Hamdi Akseki'nin fikir hürriyeti şeklinde ifade ettiği düşünce özgürlüğü, tecavüz ve taaruzdan masundur. İnsanı diğer varlıklardan ayıran hürriyet, öyle zarurî bir haktır ki, bütün vazifelerine aykırı düşmedikçe, insan bundan ne bir zerre feda etmeye, ne de başkalarının hürriyetine tecavüze muktedir olabilir. Şüphesiz ki fikir hürriyeti, inanç ve itikad hürriyetini de ifade eder. Çünkü inanç hürriyeti, düşünce özgürlüğünün çeşitli şekillerinden biridir. Bu esasa göre, felsefî ve ictimâî işlerde fikir hürriyetine, dinî ve vicdanî⁶⁷ işlerde de itikâd ve ibadet hürriyetine saygı göstermek gerekir. İnsanın tabîî olan bu hakkına riayet etmemek, vazifesini tanımamaktan başka bir şey değildir.⁶⁸ Akseki'nin bu görüşlerine paralel yaklaşımları günümüz modern hukuk anlayışında da görmek mümkündür. Modern hukuk anlayışında birçok özgürlük, düşünce özgürlüğü için aracı bir işlev görmektedir. Buna karşılık, düşünce özgürlüğünün kendisi de diğer hak ve özgürlüklerin önemli bir kısmı için "besleyici" bir işlevi yerine getirir.⁶⁹

Fikir hürriyetinin sınırı olup olmaması konusunda ise Akseki şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Fikir hürriyeti ve vicdan hürriyeti, hiçbir kayıtle mukayyet değilse de fikir ve inancını yayma hürriyeti böyle değildir. Zira fikir ve vicdan sahasından çıkarak etrafa yayılacak olan bir şey cemiyetin nizamını bozacak ve onu anarşiye sevk edecek mahiyette olmamalıdır. Fertlerin böyle bir hürriyete sahip olması cemiyetin her bakımdan yükselmesinin başlıca unsurlarındandır. Fertlerde düşünme ve düşündüğünü ifade etme hürriyetinin öldürülmesi, cemiyetin atalete, hurafelere ve haksız hareketlere sürüklenmesini doğurur. O halde fikirler, inançlar ve vicdanın sesi dışarı çıkmadıkça, ona karşı kimse, şu kadar düşünebileceksin, şöyle inanacaksın" diyemez. Herkes dilediği gibi düşünür ve inanır; kendi din ve mezhebini diğerlerine tercih edebilir. Bununla beraber başka bir din ve mezhepte bulunan diğer bir kimsenin inançlarına, ibâdetine karışmak ve ona tecavüz etmek hakkına da haiz değildir. İtikadın zarurî neticeleri olan ibadete hürmet etmek, bir vazifedir. Bu vesileyle '*dinler, taâruzdan masundur, dinî hayata asla tecavüz edilemez*' esasını, değışmez ve tabîî bir kaide olarak kabul etmek gerekir.⁷⁰

⁶⁷ Ahmet Hamdi Akseki, vicdanın, çeşitli manaları olmakla beraber, bazen de din ve inanç anlamında kullanıldığını söylemektedir. Nitekim vicdan hürriyeti terkinde olduğu gibi ki dinî inancı izhâr, dinî ayân icrâ hürriyetidir. Bk. Akseki, *İslâm*, s. 132.

⁶⁸ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 334.

⁶⁹ Bu hususta detaylı bilgi için bk. Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, s. 214.

⁷⁰ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 334; ayrıca bk. Ertan, s. 58.

4. İfade özgürlüğü

Açıklanmamış bir düşüncenin bir anlam ifade etmemesi nedeniyle düşünce özgürlüğü tek başına kullanılması durumunda ifade özgürlüğünü de kapsamaktadır.⁷¹ Bu bakımdan literatürde bu özgürlük, çoğu kere düşünce ve ifade özgürlüğü olarak geçmektedir. Çünkü ifade özgürlüğü; düşünce, fikir, bilgi ve kanaatlerin dışı vurum serbestliğidir.⁷² Ahmet Hamdi Akseki'nin, "söz söyleme hürriyeti" şeklinde ele aldığı bu özgürlük,⁷³ fertlerin veya grupların, fikirlerini başkalarına iletebilme yetenekleri üzerinde sınırlamaların bulunmaması, bunun karşılığında da onların başkalarını kendilerini dinlemeye zorlamama ve insan haysiyet ve vakarı için gerekli olan diğer şartlara tabi olmaları anlamına gelmektedir.

Ahmet Hamdi Akseki bu hususta hem İslâmî hassasiyeti koruyan hem de tabî ve evrensel hukuka uygun bir tarza şu yorumu getirmiştir: Fikir hürriyeti ve vicdan hürriyeti hakkına sahip olan bir insanın, söz söyleme hürriyeti hakkına da sahip olması gerekir. Çünkü söylemek, düşünmenin hariçteki vücududur. Şu kadar var ki, söz söyleme hürriyeti sınırsız değildir, bir hudut ile sınırlıdır. Diğer bir deyimle, benim söz söyleme hürriyetimin hududu, diğerlerinin hürriyetidir. Ona tecavüz ederse, benim hürriyetim elimden alınır. Çünkü başkalarının hürriyetine tecavüz etmiş olurum. Bir insan istediği gibi düşünebilir veya dilediği gibi inanabilir. Fakat her düşündüğünü söyleyemez. İnançlarını dilediği gibi propaganda edemez. Fikirler ve vicdânî inançlar harice çıkınca, memlekette hükümler olan hukukî kaideler ve dinî hükümler ile sınırlanır; bunların hükmü altında kalır.⁷⁴ Bir insanın "vicdan hürriyetim var, dilediğimi yaparım" demeye hakkı yoktur. Çünkü 'Fiilen mevcut his ve duygulara asla tecavüz edilemez' esası ve bunun dış şekli olan 'Âyin ve ibadetlerin, mahalli ibadet olan mabetler ve mescitlerin de taaruz ve tecavüzden masun olduğunu' gösterir. Öğrenme ve öğretme hürriyeti, okuma-yazma hürriyeti, basın-yayın hürriyeti de, söz hürriyeti gibidir. Akseki, bu konunun hukukî boyutu yanında ahlâkî ve sosyal bir sorumluluk yönünün bulunduğu ise şu şekilde dikkat çekmektedir: Esasen medenî ve ictimî bir insan, hayatını içinde yaşadığı cemiyetin

⁷¹ Araslı, Oya, *Anayasa Hukuku Açısından Düşünce Özgürlüğü*, Edebiyatçılar Derneği Yayınları, Ankara, 1994, s.19; Küçük Adnan, *İfade Özgürlüğünün Unsurları*, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2003, s. 5-10.

⁷² Kaboğlu, İbrahim Özden, "Düşünce Özgürlüğü", *İnsan Hakları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 107.

⁷³ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s.334.

⁷⁴ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 334.

hayatına uydurmak zorunluluğundadır. Böyle olmadığı takdirde, cemiyetin huzur ve ahengi bozulur ve sonunda hem kendisi hem de başkaları zarar görür. O halde insan, beraber yaşadığı cemiyet fertlerinin tabiat ve adetlerinin bilmek ve bunları tezyif ve tahkir etmemekle mükelleftir. Bu kendisi için ictimaî bir borçtur. Bu borcu ödemeyenlerin, cemiyet fertlerinden saygı beklemeye hakları bulunmamaktadır.⁷⁵

5. Seyahat Özgürlüğü

Hukuk literatüründe gezme, hareket etme ya da bulunduğu yerde kalma, alıkonulamama, ikâmetini seçme bu özgürlüğün kapsamında yer almaktadır. Ayrıca serbestçe “gitme” ve “gelme” hem beden özgürlüğü hem de “güvenlik” ile ilgilidir.⁷⁶ Bu özgürlüğe dair genel nitelikli mahiyette Kur’an’da şu ayetler bulunmaktadır: “De ki ; yeryüzünde gezin, bakın yaratmaya nasıl başladı. Sonra Allah, son yaratmayı da yapacaktır. Çünkü Allah, her şeye kadirdir.”⁷⁷ “De ki; yeryüzünde dolaşın da, yalanlayanların sonu nasıl olmuş görün!”⁷⁸ “De ki; yeryüzünde yürüyün suçluların sonunun nasıl olduğunu görün!”⁷⁹ “Hareket hürriyeti” adı altında eserinde yer verdiği bu özgürlük ile ilgili Ahmet Hamdi Akseki, şu yorumu getirmektedir: “Fikir ve vicdan hürriyetine, söz söyleme hürriyetine sahip olan bir insanın; aklına, kudretine ve itikadına göre hareketlerinde serbest bulunması gerekir. Bu esasa göre fikrin ve vicdanın zarurî neticesi olan fiillerde de hür olmak, insanlar için tabîi bir haktır. Şu kadar ki, bu da söz hürriyeti gibi bir hudut ile sınırlıdır. Genel hukuk esaslarına ve umumun menfaatine aykırı olan maksatları hedef almaması gerekir”.⁸⁰ Akseki’nin seyahat özgürlüğünün sınırına dair ortaya koyduğu yaklaşıma paralel olarak günümüz modern hukukunda da

⁷⁵ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 335.

⁷⁶ Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, s. 204.

⁷⁷ Ankebût, 29/20. Bu âyet hakkında çağdaş müfessirlerden Süleyman Ateş: “Bu, Allah’ın yaratma mucizesini görmeye, araştırma ve inceleme yapmaya insanları yönlendirmektedir. Bu sebeple Allah’ın verdiği seyahat özgürlüğü hakkı, bir sebep olmaksızın kısıtlanamaz” şeklinde değerlendirmede bulunmaktadır. Ateş, Süleyman, *Kur’an’da İnsan Hakları*, 1. Kur’an Sempozyumu, Bilgi Vakfı Yay., Ankara, 1-3 Nisan 1994, s.351.

⁷⁸ En’am, 6/11.

⁷⁹ Neml, 27/69. Bu konudaki diğer âyetler için bk. Nahl, 16/36; Rum, 30/9; Fâtır, 35/44; Mü’min, 40/82.

⁸⁰ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 335.

milli güvenlik, kamu düzeni, kamu sağlığı veya ahlâkın korunması nedeniyle seyahat özgürlüğünün kısıtlanabileceği ifade edilmektedir.⁸¹

6. Mülkiyet ve Tasarruf Hakkı

Üzerinde tam bir tasarruf hakkına sahip olunan şeyler anlamına gelen mülkiyet kavramı,⁸² “üzerinde-sahibinin vekâlet vermesi gibi bir sebep bulunmadıkça-sahibinden başkasının intifa ve tasarrufunu engelleyici nitelikte bir aidiyet ve hakkında tek başına söz sahibi olma yetkisidir.⁸³ İnsanlık tarihi kadar eski olan bu kavram, semavî dinlerin de düzenlemelerine konu olsa da insanın eşyaya hâkim olmasıyla ve insanlar arasında eşya mübâdelesinin başlamasıyla daha fazla incelenmeye başlanmıştır.⁸⁴ Mülkiyet ve tasarruf hakkını temel haklardan biri olarak kabul eden Ahmet Hamdi Akseki’ye göre, mülk, başkalarının intifa hakkı ve tasarrufu olmamak üzere bir malı, bir ferde veya bir topluluğa tahsistir. Bu tahsisten sonra mal sahibi kendisine mahsus olan o malda dilediği gibi tasarruf eder.”⁸⁵

Bu konuya dair görüşlerini fitrî ve dinî temellendirmeye şu şekilde ele almaktadır: Fitrî olarak; insan, dünyaya gayet âciz ve her türlü medeni vasıtalarından mahrum olarak gelmiştir. Buna karşılık, insana akıl denilen bir özellik verilmiştir ki, insan onunla bütün dünyaya hâkim olacak vaziyettedir. Kendisine faydalı veya zararlı olan şeyleri onunla değerlendirir. Hiçbir şekilde hakkı olmadığı halde, çalışarak onu hak edip kendisinin yapar. Burada hak edip kazanmadan başka mülk edinmek için bir sebep yoktur. “iki zarar bir araya geldiği zaman, daha az zarar olan yapılır”⁸⁶ tabii kaidesi gereğince kendi hayatı için diğer şeyleri mübâh görür ve onları dilediği gibi kullanır. İşte bu suretle ele geçirdiği şeyler üzerinde insan bir temellük hakkı iddia ediyor ki, bunun sebebi onu elde

⁸¹ Aybay, Rona, “Bir İnsan Hakkı Olarak Uluslararası Seyahat Özgürlüğü”, İnsan Hakları Yılı, Yıl: 1, Ankara, 1979, s. 91.

⁸² Schacht, Joseph, *İslâm Hukukuna Giriş*, çev. Mehmet Dağ-Abdulkadir Şener, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1986, s. 101.

⁸³ Demir, Fahri, *İslâm Hukukundan Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1986, s. 101.

⁸⁴ Armağan, Servet, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 158-159.

⁸⁵ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 338.

⁸⁶ Bu ifade Mecelle’de şu şekilde yer almaktadır: “Zarar-ı âmmı def’ için zarar-ı has ihtiyar olunur”(md. 26), “Zarar- eşed zarar-ı ehaf ile izâle olunur”(md. 27) ve “Ehven-i şerreyn ihtiyâr olunur.” (md. 29).

edip kazanmasıdır.⁸⁷Ayrıca Akseki, bu husustaki görüşlerinin dinî dayanağı noktasında ise Kur'an'dan birçok ayeti zikretmektedir: “Göklerde ve yerdekilerin hepsi O'nundur.⁸⁸”(Rasulüm!) De ki: Mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin ve mülkü dilediğinden geri alırsın...⁸⁹“...Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım...⁹⁰ ayetiyle Allah, insanı yeryüzünde halife kılmış ve “...Yeryüzüne iyi kullarım vâris olacaktır...⁹¹ ayetiyle de tasarruf hakkını ona vermiştir. Ayrıca “...Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. Kullarından dilediğini ona vâris kılarsın⁹² “O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı...” ve ⁹³“yerde ve gökte olan şeylerin hepsini emânet yoluyla insanlara temlik etmiştir.”⁹⁴İslâm'da kişilerin özel mülkiyet hakkı tanınmaktadır. Nitekim Kur'an'da, “Malı pek çok seviyorsunuz”⁹⁵âyeti ile mülkiyetin fitrî olduğu anlaşılmaktadır. Yine Kur'an'da mülkiyet hakkının tanındığı yönünde birçok âyetde mevcuttur.⁹⁶

Tasarruf hakkını ise Akseki, insanın başkalarına zarar vermemek şartı ile malik olduğu şeyi istediği gibi kullanmak hakkına sahip olması şeklinde tarif ettikten sonra bunun nedenini ise şöyle belirtmektedir: Tabii olarak hayat hakkına sahip olan insanda varlığını korumak ve devam ettirmek için zarurî ihtiyaçlarını karşılayacak maddeleri eline geçirme hâsıl olur. Bunun için de insanın öncelikli olarak çalışarak bir şeyi ele geçirmesi ve bunun karşılığında da insanın o şey üzerinde bir mülk ve tasarruf hakkı olması gerekir. Hiçbir kimse bu haktan mahrum edilemez. Eğer kanunla tesbit edilen bir madde ile kamuya ait bir zaruret bunu gerektirirse bu durumda mülkün bedelinin tam karşılığı olan tazminatın peşinen verilmesi gerekir.⁹⁷ Binaenaleyh İslâm nazarında kazanma, hakkı olmayan şeyi kuvvet kullanarak insanın elde etmesi değil, belki mülk sahibi tarafından verilmiş mübâh şeyleri insanın çalışma ve ameli ile kendinin yapmasıdır. İnsanın her ferdine mübâh olan bir şeyi, önce öne geçmek suretiyle mülk edinenler, bu amelleri ile onu kendilerinin yapmışlardır. Bundan sonra o malda başka birinin yine aynı surette mülk edinme iddiasına kalkışması caiz

⁸⁷ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 338-339.

⁸⁸ Bakara, 2/255.

⁸⁹ Âl-i İmrân,3/26.

⁹⁰ Bakara, 2/30.

⁹¹ Enbiyâ, 21/105.

⁹² Âraf, 7/128.

⁹³ Bakara, 2/29.

⁹⁴ Daha detaylı bk. İbrahim,14/32, 33.

⁹⁵ Fecr, 89/20.

⁹⁶ İsrâ, 17/100; Âl-i İmrân, 3/14; Kehf, 18/46; Nahl, 16/71; Zuhruf, 43/32; Ra'd, 13/26.

⁹⁷ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 337-338.

değildir. Çünkü başkasının ameli öne geçince o şey mübâhlığını kaybetmiştir. O halde “kazanma”, insan hayatının devam etmesi için önemli esastır. Başlangıçta her insan yalnız bu sayede kendi ihtiyaçlarını temin edebilmiştir. Başkasının hakkı ile meşgul olmayan şeylerde mülk edinme sebebi, kazanarak elde etme olduğu gibi, başkasının elinde olan şeylerde bedel yahut amel karşılığında istihkâk da mülk edinme için sebeptir.⁹⁸

Mülkiyet ve tasarruf ile ilgili kendi görüşlerini ve bunların fitrî ve dinî dayanaklarına hukukî ve ahlâkî bir bakış açısı getiren Akseki, sonra da İslâm’ın konuya yaklaşımını ve tasarruf hakkının sınırını şu şekilde ele almaktadır: İslâm, dinî bir sebep yokken, tahsis ve tasarrufu kabul etmediği gibi, mülk edinmenin meşru sebeplerinden herhangi biri ile sabit olan mülkü, meşru ve muhterem bir hak olarak tanımıştır. Binaenaleyh mülk edinme sebeplerden biri ile sabit olan bir mülk, İslâm nazarında her bakımdan muhterem ve mukaddesdir; tecavüz ve taâruzdan masundur. Hiçbir suretle ona dokunmanın caiz olmadığı Kur’an’da: “*Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, bâtil(haksız ve haram yollar) ile aranızda(alıp vererek) yemeyin...*”⁹⁹ şeklinde ifade edilmektedir. Kazanma yoluyla mülk edinme de böyledir. Nitekim herhangi bir insan, meşru sebeplerden biri ile mal kazanabilir. Bu haktan hiçbir kişi men edilemez. Ayrıca kendine mahsus mülkünde dilediği gibi de tasarruf edebilir.¹⁰⁰

İslâm’da mülkiyet ve tasarruf hakkı konusunda âmme menfaatine veya genel âdaba aykırı bir kullanma ve tasarruf mevcut değil ise bir sınır konulmamış, ancak aksi bir durum söz konusu ise buna bir kısıtlama getirilmiştir. Örneğin; çocuğun, bunağın¹⁰¹ ve mecnunun tasarruf hakkını kullanarak menfaatinin bozulmasına engel olunur. Mülk edinmenin meşru şekillerinden biriyle her insan istediği kadar mülk kazanabilmesini kabul eden İslâm, aynı zamanda umumun menfaati ve fakirlerin ihtiyacı için insanların malından zekât ve öşür gibi bazı haklar ayırmış ve mal sahiplerini de bu hakları ödemekle sorumlu tutmuştur. Bu esasa göre İslâm nazarında mülk edinme ve onda tasarruf etme, tecavüz ve taaruzdan masun olan temel haklardandır. İslâm’da mülkiyet ve tasarruf hakkı dokunulmaz olması münasebetiyle, bunlara zararlı olan hırsızlık, zorla alma ve

⁹⁸ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 339-340.

⁹⁹ Nisâ, 4/29.

¹⁰⁰ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 340.

¹⁰¹ İslâm hukukunda bu tabir “ateh” diye ifade edilmektedir. Ateh ise akıldaki idrak ve kavrama noksanlığından doğan zayıflıktır. Bu durumdaki kişi, mümeyyiz küçükler hükmündedir. bk. Erdoğan, s. 36.

yağma, hıyânet, malı yok etme ve benzeri şeyler, en büyük tecavüzlerden bir olarak görülmüştür. Hangi sebeple olursa olsun, bir şeyi çalmak; hem şahsa hem de topluma karşı bir suçtur. Zira bu, şahsın mülküne tecavüz olduğu gibi, genel emniyet ve güvenliğe de zarar verici mahiyettedir. Bunlardan birini yapan, dünyada er-geç karşılığını bulur, ahirette de ilâhî cezaya maruz kalır.¹⁰²

7. Konut Dokunulmazlığı

Ahmet Hamdi Akseki'nin "meskene tecavüz etmeme" şeklinde ifade ettiği¹⁰³ bu dokunulmazlık alanında konut, kişinin içinde oturduğu, özgürce davrandığı, eşi ve çocuklarıyla huzurlu yaşadığı yer anlamına gelir. Herkes kendi evinde, aile bireyleriyle rahatsız edilmeden huzurlu bir hayat geçirme hakkına sahiptir. Bu nedenle konut dokunulmazlığı, özel yaşamın gizliliğine saygının bir parçasıdır. Konutunun dokunulmazlığı sağlanamamış bir kişinin özel yaşamının gizliliği de güvence altına alınamaz.¹⁰⁴Bu açıdan Akseki, bir kişinin hayatı, nâmusu, şeref ve haysiyeti ve malı mesken ile muhafaza olunduğu için 'meskenlere taaruz edilemez' esasını temel haklardan biri olarak kabul etmektedir. Ayrıca diğer konu başlıklarında olduğu gibi burada da yine ahlâkî değerlendirmelerde bulunarak bir kimsenin evine, odasına tecavüz etmenin, yahut izin almadan bunlara girmenin ya da içindeki şeyleri görmeye çalışmanın ayıp ve çirkin olduğunu söylemiştir.¹⁰⁵ Bir insanın kişiliğinin dokunulmazlığı olduğu gibi konutunun da dokunulmazlığı vardır. Konut dokunulmazlığı insanların başkalarına ait olan konuta, izin almadan giremeyeceği, orada herhangi bir faaliyette bulunamayacağı anlamına gelir.

Meskenlerin tecavüzden masuniyetinin, bir insanın hayatı, namusu, şeref ve haysiyeti, malı gibi masun olduğundan hareketle Ahmet Hamdi Akseki, bu konuya mülkiyet ve tasarruf hakkından sonra ele almıştır. Ayrıca Akseki, bir kimsenin meskenine tecavüz etmenin yahut iznini almadan bulunduğu eve, oturduğu odaya girmenin yahut mesken içerisinde olan şeyleri öğrenmeye çalışmanın, İslâmiyet nazarında kötü bir hareket olması itibarıyla yasaklandığını söylemiştir.¹⁰⁶Bu görüşünü de Kur'an'da başkasının evine izin alınmadan giremeyeceğinin hususî bir âyetle düzenlendiği: "*Ey inananlar! evlerinizden başka*

¹⁰² Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 340-341.

¹⁰³ Akseki, *İslâm Dini*, s. 273.

¹⁰⁴ Genç, H. Mustafa, *Kültürümüzde ve Batı'da İnsan Hakları ve Demokrasi*, Akabe-Biat Yay., Samsun, 2000, s.68.

¹⁰⁵ Akseki, *İslâm Dini*, s. 273.

¹⁰⁶ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 342.

evlere, izin almadan seslenip sahiplerine selam vermeden girmeyiniz. Eğer düşünürseniz bu sizin için daha hayırlıdır"¹⁰⁷ ayetine ve Hz. Peygamber'in şu sözlerine dayandırmıştır: "İzin almadan bir kimsenin evinin içine bakmak hiç kimseye helâl değildir."¹⁰⁸ Diğer hadisinde de, "Kim birisinin evine, onların izni olmaksızın bakarsa ve onlar da bundan dolayı onun gözünü çıkarırlarsa onun gözü heder olmuş olur(bundan dolayı ceza gerekmez)."¹⁰⁹ Burada söz konusu âyet ve hadisler, evlere taaruz ve tecavüzü değil, izinsiz bile girilemeyeceğini, içeriye bakılamayacağını en açık bir şekilde bildirilmiştir.¹¹⁰

Başkasının evine izin alınmadan girilemeyeceğinin belirtildiği ayetteki "tes-te'nisu" kelimesini izin istemek şeklinde yorumlayanlar olduğu gibi, izin istemediği önce durumun girmeye uygun olup olmadığını bilmeye çalışmak veya insan bulunup bulunmadığını öğrenmek istemek anlamları ile izah edenler de olmuştur.¹¹¹ Zaten sonraki âyet ise bu anlayışı teyid etmektedir: "Eğer evde kimseyi bulamazsanız, yine de sizin için izin verilmedikçe içeriye girmeyiniz. Size dönün denirse dönün. Bu sizi daha çok temiz çıkarır."¹¹² Bu ayetler, birbirlerinin evlerine izin alınmadan girildiği, ev halkının ve kadınların gizliliklerinin ihlâl edildiği, evlerin emniyet ve huzurdan yoksun olduğu bir toplumda gelmiştir. Hatta o dönemde Hz. Peygamber'in evine de izin almadan ve habersiz olarak girilmiştir.¹¹³ Mahremiyete saygının gösterilmediği bu çeşit davranışları uygun görmeyen Allah Tealâ, bu ayetle başkalarının evlerine izin almadan girilemeyeceğini açık ve kesin bir üslûpla ifade etmiştir. Bu konunun dinî boyutunu delilleriyle izah ettikten sonra da Akseki, hukukî ve ahlâkî yönüne de dikkat çekmek üzere şu değerlendirmede bulunmaktadır: Mülküne habersizce girmenin hukuken ve kazâen haram olduğunu; gireceği ev kendi mülkü olsa bile kendisinden başka-

¹⁰⁷ Nûr, 24/27.

¹⁰⁸ Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *es-Sünen*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru'lhyâî's-Sünneti'n-Nebeviyye, Beyrut, ty., Tahâret, 43; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Serve), *es-Sünen*, Thk. İbrahim Atve İvez, Beyrut, ty., Salât, 148.

¹⁰⁹ Buhârî, Diyât, 22; Müslim, Adâb, 43; Ebû Davud, Edeb, 125.

¹¹⁰ Akseki, *İslâm Dini*, s. 273.

¹¹¹ Bu yorumlar için bk. Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kâtibi'l-Arabi, Kahîre, 1967, XII, 213-214; İbn Kesîr, İmâmüddîn Ebu'l-Fidâ İsmail el-Kureşî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1969, III, 278-280; Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Feza Yay., İstanbul, 1992, VI, 9.

¹¹² Nûr Sûresi, 24/28.

¹¹³ bk. Ahzâb, 33/53; İbn Kesîr, III, 505.

sına ait olan odalara habersiz ve selâmsız girmenin diyâneten,¹¹⁴ edeben ve ahlâken yasaklandığını söylemiştir.¹¹⁵ Ayrıca bir eve, bir odaya gireceği zaman kapısını vurarak izin aldıktan sonra girmenin İslâm'ın kesin emirlerinden olduğunu; bunu Avrupa âdeti zannetmenin büyük bir hata olacağını söylemiştir.¹¹⁶

8. Haberleşme Özgürlüğü

Haberleşme özgürlüğü; kişilerin, yakınları, özel veya devlet kuruluşlarıyla mektup, telefon gibi yollarla haberleşmesini ve bilgi alışverişinde bulunmasını içerir. İfade özgürlüğünün kitle haberleşme araçları yoluyla kullanılması, gösterdiği özellik ve sosyal hayattaki önemi sebebiyle daha ayrıntılı bir düzenlemeye konu olmuştur.¹¹⁷ Günümüzde haberleşme yerine iletişim, iletişim, muhabere, irtibat ve medya sözcükleri de kullanılmaktadır.¹¹⁸ Haberleşme özgürlüğünün bulunmadığı bir toplumda hukuk güvenliğinden ve kişinin doğal haklarına sahip olduğundan bahsedilemez. Bu açıdan haberleşme özgürlüğünde, temel prensip, hak sahibinin istediği kimselerle istediği şekilde haberleşmesi ve iletişim kurmasının engellenmemesidir. Haberleşme özgürlüğünde asıl olan, gizlilik. Dolayısıyla hak sahibinin izni olmadıkça, bu özgürlüğün üçüncü kişilerin algı ve müdahalesinden korunması esastır. Bu itibarla kanunun gösterdiği hallerde, hâkim tarafından kanuna uygun olarak verilmiş gerekçeli bir mahkeme kararı bulunmadıkça bir kişinin haberleşmesine engel olunamaz ve onun gizliliğine de dokunulamaz.¹¹⁹

Hayatı, namusu, hürriyeti, malı ve meskeni tecâvüzden masum olan her ferdin, her ailenin, başkalarının bilmesini istemediği bazı özel sırları olabileceği gerçeğinden hareketle Ahmet Hamdi Akseki konu ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Hususi ve ailevî sırları başkaları tarafından öğrenilen bir kimse; hayatından, namusundan, hürriyetinden, mal ve meskeninden nasıl emin olabilir? Umumun menfaati, şahısların mektuplarının açılmasını gerektirdiği zaman buna cevaz verilirse de,¹²⁰ bunun kötüye kullanılmaması gerekir.¹²¹ Ayrıca Ak-

¹¹⁴ Diyânet: İnsan ile Rabbi arasında kalan ilişkiler. Bu anlamda mukabili "kâzâ"dır; kaza işin gerçeğini değil, ortaya konulan delilleri dikkate alır. Diyânet ise işin gerçeği üzerine kurulur. bk. Erdoğan, s. 107.

¹¹⁵ Akseki, *İslâm Dini*, s. 273.

¹¹⁶ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 343.

¹¹⁷ Gölcüklü, Feyyaz, *Haberleşme Hukuku*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970, s. 39.

¹¹⁸ Genç, s. 69.

¹¹⁹ Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, s. 192-194.

¹²⁰ Bu ifade Mecelle'de şu şekilde ifade edilmektedir. "Zarar-ı Âmmu Def' İçin Zarar-ı Hâs İhtiyâr Olunur." (md. 26.)

seki, çok önemli ve batılı âlimlerce ancak iki asır önceleri anlaşılabilen yazılı sırların korunması meselesi de, İslam dini tarafından on dört asır önceden görülmüş ve sahibinin izni olmadığı halde onun mektubundaki şeyleri öğrenmeye çalışmanın meşru olmadığı, hatta mektup yazan yahut okuyan bir kimseye eğilip bakmanın yasak olduğu bildirilmiştir. Bu konuda Hz. Peygamber'in, "*Kardeşinin yazılı metnine onun izni olmadan bakan kimse, ateşe bakan gibidir.*"¹²² hadisini zikretmiştir. Kişinin hayatında özel tutulmak istenen durumlardan biri olan gizli konuşmalarının- her ne şekilde olursa olsun- içeriğine meşru olmayan yollarla muttali olmak ve buna teşebbüs etmek, İslâm'da yasaklanmıştır.¹²³ Nitekim Hz. Peygamber, konuyla ilgili olarak, "*...Her kim, rızaları olmaksızın kendisinden çekinen bir topluluğun konuşmasına kulak verirse kıyamet gününde onun kulağına kurşun dökülecektir*"¹²⁴ hadisini de haberleşme özgürlüğü çerçevesine değerlendirebilir.

9. Hukukta Eşitlik

Hukukî eşitlik, öznelerin eşitliğini, serbest bireyler olarak insanların eşitliğini tasvir eder. Hukuk, bireylerin tam bir eşitlik içinde işlem görmelerini gerektirir. Hukuk önünde sadece özgür insanlar eşit olabilirler ve bu eşitlik, herkes için eşit bir normdan hareketle onların hukuk özneleri olarak tanındığını ifade eder.¹²⁵ Hürriyetin yolu mutlaka eşitlikten geçer. Herkesin kendi kişiliğini geliştirmek için hürriyetten eşit ölçülerde faydalanma imkânlarına sahip bulunmadığı bir düzen, gerçek bir hürriyet düzeni sayılamaz. O halde eşitlik, hürriyetin ön şartı ve tamamlayıcısıdır.¹²⁶

Ahmet Hamdi Akseki, hayat hakkını, hürriyet ve mülk edinme hakkını, her insan için tabî bir hak olarak takdir eden İslâmiyetin, kayıtsız şartsız bütün insanların kanun nazarında eşit olmalarını da, temel bir hak olarak kabul ettiğini söylemektedir. Nitekim Kur'an'da: "*Ey insanlar, biz sizi bir erkekle, bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışasınız diye millet millet, kabile kabile yaptık. Haberiniz olsun ki, Allah katında şerefliiniz, takvaca en ileride olanıdır. Şüphesiz ki Allah, her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır*"¹²⁷ ayetiyle Yüce Allah'ın inanlara fitrî olarak ihsan etmiş olduğu zekâ ve takvâdan başka aralarında hiçbir fark olmadığını, ancak

¹²¹ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Derstleri*, s. 343.

¹²² Ebû Dâvûd, *Vitr*, 23.

¹²³ Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Derstleri*, s. 343.

¹²⁴ Buhârî, *Ta'bir*, 43; Tirmizî, *Libâs*, 19.

¹²⁵ Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, s. 14.

¹²⁶ Kapani, s. 12.

¹²⁷ Hûcurat, 49/13.

birbirlerinden ilim ve takvâ ile temeyyüz eylediklerini ilk önce ilan eden İslâm'dır.¹²⁸ Yine "takvâ hariç, hiçbir Arab'ın Arap olmayana üstünlüğü yoktur"¹²⁹ hadisi bu gerçeği ifade etmektedir. Ayrıca İslâm'da âmirin memura, âlimin cahile, zenginin fakire karşı kanun nazarında bir imtiyazı, ayrıcalığı, bir üstünlüğü olmadığını ve zatî hasletler ve meziyetler ciheti ile olan farkların burada tesirinin bulunmadığını söyleyen Akseki, Asr-ı saadette şöhret sahibi bir kişinin işlediği hırsızlık suçunun cezasının affı için Üsâme b. Zeyd'in ricasına karşı Hz. Peygamber'in: "Geçmiş milletler yalnız küçükleri cezaya çarptırır, büyükleri cezadan affederlerdi. Bu hal helâklerine sebep oldu. Allah'a yemin ederim ki kızım Fâtıma hırsızlık etse, onun da elini keserim"¹³⁰ sözünü hukuk karşısında herkesin eşit olduğu yönünde açık bir delil olduğunu dile getirmektedir. Yine Akseki, Peygamber'in damadı, Müslümanların dördüncü halifesi Hz. Ali'nin bir Yahudi ile yan yana hâkim huzurunda muhakeme olmalarını,¹³¹ İslâm'ın hukukta eşitliğe nasıl riayet etmiş olduğunu gösterdiğini, İslâm'da fazilet ve takvadan başka hiçbir ırkın, hiçbir kavmin, hiçbir ferdin diğeri üzerinde üstünlüğü ve tercih hakkı olmadığını gayet açık bir surette ifade etmektedir.¹³²

Sonuç

Ahmet Hamdi Akseki, ileri görüşlü, devrindeki gelişmeleri takip eden, kendini devamlı olarak yenileyen ve taklide karşı olan bir din âlimidir. Saltanat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerini yaşayan bir âlim ve fikir adamı olarak Müslüman Türk toplumunun uğradığı sosyal ve kültürel değişikliği yakından takip etmiş, eser ve makalelerinde isabetli teşhis ve tahlillerde bulunmuştur. İktisâdî, siyasî ve ilmî bakımdan geri kalmış İslâm toplumlarının her alanda gelişme ve ilerlemeleri için hayatı boyunca gayret sarf etmiştir. Bu gaye için Kur'an'ı ve hadisi esas alarak İslâmî ilimlerin canlandırılmasını, gelişmelerin ışığında İslâmî müesseselerin yeniden düzenlenmesini gerekli görmüştür. Ayrıca ortaya koyduğu eserlerle halkın uzun süre ihmal edilen dinî bilgilere ihtiyacının karşılanmasında da büyük hizmet görmüştür.¹³³ Öte yandan Akseki, İslâm

¹²⁸ Akseki, "Din-i İslâm Medeniyet Hakikatının Ruhudur" Sebîlü'r- Reşâd, C. 8, S. (192)10, Yıl:1328/1910, s. 182-184.

¹²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Mektebetü'l İslâmiyye, Beyrut, ty., V, 411.

¹³⁰ Buhârî, *Hudud*, s.12; Müslim, *Hudud*, 11; Tirmizî, *Hudud*, 6.

¹³¹ Daha detaylı bilgi için bk. Süyûtî, Celalüddin b. Abdirrahman b. Ebîbekr, *Tarihu'l Hülefa*, Dâru'l İbn'l Hazm, Beyrut, 2003, s. 147-148.

¹³² Akseki, *Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri*, s. 344.

¹³³ Bolay, Süleyman Hayri, "Ahmet Hamdi Akseki", Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1989,II, 294.

dininin inanç, amel, ibâdet, ahlâk ve içtimaiyatında akıl, fıtrat ve tabiatla çelişen bir esas olmadığı gibi müsbet ilimlerle ve asrî fikirlerle taaruz etmediğini de delillerle ortaya koymuştur.¹³⁴

O'nun eserleri arasında İslâm hukukunun bütün konularını ihtiva eden bir eseri yoktur ve İslâm hukuku ile doğrudan ilgili olanlar ise oldukça azdır. Mesela bir fıkıh usulü ve İslâm hukukunun bütün konularını ele alarak inceleyen eseri yoktur. Ancak neredeyse tüm eserlerinde İslâm hukukunu ilgilendiren birçok meseleye dair görüşlerini dile getirmiştir.¹³⁵ Mesela Darulfünun'da öğrenciliği sırasında Muhammed Reşit Rıza el-Hüseynî'den tercüme ettiği "Mezâhibin Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i" adındaki çalışması,¹³⁶ "Ahlâk İlmi ve Ahlâk Dersleri"¹³⁷ "İslâm Dini"¹³⁸, ve "İslâm Tabî, Fıtrî ve Umumî Bir Dindir"¹³⁹ adlı eserleri bu husustaki en bariz örnekleri teşkil etmektedir. Bu eserlerinde İslâm hukukuna dair isabetli tahlillerde bulunmuştur. İşte bu kaynaklarda serpiştirilmiş halde bulunan İslâm hukukuna dair konulardan biri de günümüzün en aktüel konularından birini teşkil eden temel haklardır. Akseki, toplumsal hayatı düzenleyen kuralların en etkili olanının ahlâk olduğu kanaatini dile getirmekle beraber ahlâkın ne kadar sağlam temellere dayansa da toplumu tek başına ıslah etmek için yeterli olamayacağı görüşündedir. Zira ahlâkın, bir müeyyideye dayanması gerektiği anlayışıyla hukuku, ahlâk için müeyyide olmaya en uygun unsurlardan biri olarak değerlendirmektedir. Müeyyideye sahip olmayan hükümlerin ve kanunların, tesirli olmaktan uzak olduğunu söyleyen Akseki, bu çerçevede hukuku, ahlâk için bir müeyyide kuvveti olarak kabul ederek bu iki unsuru birbirini tamamlayan sosyal düzen kuralı

¹³⁴ Akseki, *İslâm*, s. 406.

¹³⁵ Kahraman, Abdullah, "Zor Zamanda Yapılabileceklerin En İyisini Yapan Bir İslâm Âlimi: Ahmed Hamdi Akseki(1887-1951)", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 6,Yıl: 2005, s. 299.

¹³⁶ Ertan, s. 7.

¹³⁷ Ahmet Hamdi Akseki, Müşavere Heyeti azalığında iken kaleme aldığı eserlerin başında yer alan bir eseridir. Bu eser, Kur'an ve Sünnet'e dayandırılmıştır. Ahlâk derslerinin esasını, vaktiyle Mektebi Bahriye-i Şahânedede verdiği ders notlarıdır. bk. Ertan, 23-24.

¹³⁸ Müşavere azalığı görevinde iken yazmış olduğu en mühim eserlerden biridir. İlk defa 1933 yılında Evkaf Umum müdürlüğünün gösterdiği lüzum üzerine kaleme alınmıştır. bk. Ertan, s.46.

¹³⁹ Diyanet İşleri Reis Muavinliğinde kaleme aldığı bir eserdir. Bu eser 1943 yılında yayımlanmıştır. bk. Ertan, s. 46-47.

olarak ifade etmekte ve ayrıca vazifelerin ve ahlâkî kanunların en büyük koruyucusu olarak ahiret sorumluluğunu görmektedir.

Akseki'ye göre temel haklar, tüm insanların doğuştan sahip olduğu haklardır ki, yaratıcı kudret tarafından verilen bu haklara, insanlar yalnız insan olmaları sebebiyle eşit bir şekilde sahiptirler. Bu nedenle herhangi bir vazife karşılığı olmayan bu haklardan hiç kimse mahrum edilemez. Ancak bu hakları korumak için toplumda tüm insanların aynı hassasiyet içerisinde davranarak diğer insanların haklarına tecavüz etmemesi ve sosyal vazifesine aykırı harekette bulunmaması gerekir. Bu açıdan her insanın üzerine düşen ahlâkî düstur, başkalarının bize yapmalarını arzu ettiğimizi bizim de onlara yapmamız, bize yapılmasını istemediğimizi başkalarına yapmamamızdır.

Bu bağlamda insanoğlunun temel hakkı, varlığının ve fizikî devamlılığının ilk şartı olan yaşama hakkının her fert için öncelikli bir hak olması itibarıyla ictimaî vazifelerden ilkinin de insan hayatına saygı göstermek olması gerektiğini söyleyen Akseki, insan hayatının taaruz ve tecavüzdən masun olduğu esasının İslâm dininde kabul edildiği gibi ahlâk bilginlerince de benimsendiğini ifade etmektedir. Ayrıca hayatın devamı için gerekli olan “güvenlik hakkını” yaşama hakkına dâhil etmektedir. Zaten günümüz hukukunda da bahse konu bu başlık, “güvenlik içinde yaşama hakkı” dâhilinde ele alınmaktadır. Buna ilaveten Akseki, inanç özgürlüğünü ise düşünce özgürlüğünün çeşitli şekillerinden biri olarak kabul ettiği için, ayrı başlık halinde ele almayıp bu husustaki görüşlerine düşünce ve ifade özgürlüğü başlıkları altında yer vermektedir. Genel anlamda islâmî esasların, bir insanın başkalarının hakkına tecavüz etmemek şartıyla, temel haklardan yararlanmasını kabul ettiği anlayışından hareketle Akseki, her insanın kendi hakları konusunda dinî ve ahlâkî ölçüler içinde istediği gibi tasaaruf gücüne sahip, iradesinde ve ihtiyârında özgür olduğunu; ancak insanın, hakkı olmayan şeylerde tasarrufta hür olmadığı gibi, akla, edebe, genel hukuk esaslarına ve umurun menfaatine aykırı olan maksatları hedef alan fiilleri de hürriyet olarak görülmemesi gerektiğini ifade etmektedir.©

KAYNAKLAR

- Ahmet b. Hanbel, (v. 241/855), *el-Müsned*, I-VI, Mektebetü'l- İslâmiye, Beyrut, ty.
- AKAD, Mehmet- DİNÇKOL, Bihterin Vural (2002). *Genel Kamu Hukuku*, İstanbul: Der Yay.
- AKSEKİ, Ahmet Hamdi (v. 1951) (2006). *Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*, sadeleştirilen: Ali Arslan Aydın, İstanbul Yasin Yay.
; *İslâm Dini*, Gaye Matbaası, Ankara, ty.
; (2004). *İslâm Fitrî, Tabî ve Umumî bir Dindir*, İstanbul: Sebil Yay.
; (1910). "Din-i İslâm Medeniyet Hakikatının Ruhudur", *Sebîlü'r- Reşâd*, I-XXV, S. (192)10, Yıl:1328: 182-184.
- AKTAN, Hamza (2000). *Kur'an ve Sünnet Işığında Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*, Uluslararası Avrupa Birliği Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- ARAL, Vecdi (1983). *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, İstanbul.
- ARASLI, Oya (1994). *Anayasa Hukuku Açısından Düşünce Özgürlüğü*, Ankara: Edebiyatçılar Derneği Yay.
- ARMAĞAN, Servet (1992). *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- ATEŞ, Süleyman (1994), *Kur'an'da İnsan Hakları*, 1.Kur'an Sempozyumu, 1-3 Nisan 1994, Ankara: Bilgi Vakfı Yay.
- AYBAY, Rona (1979). "Bir İnsan Hakkı Olarak Uluslararası Seyahat Özgürlüğü", *İnsan Hakları Yıllığı*, Yıl: 1, Ankara.
- BAĞDATLI, Selahattin (2012). *Hukuk Sözlüğü*, İstanbul: Derin Yay.
- BOLAY, Süleyman Hayri (1989). "Ahmet Hamdi Akseki", I-XXXIII, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 293-295.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (v. 256/870), *Sahihu'l-Buhârî*, I-IX, *Metaibu's-Şa'b*, by., 1378.
- DEMİR, Fahri (1986). *İslâm Hukukundan Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.

- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî (v. 275/888), *es-Sünen*, I-IV, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru'lhyâi's-Sünneti'n- Nebeviyye, Beyrut, ty.
- ERDOĞAN, Mehmet (2005). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- ERTAN, Veli (v. 1991) (1966). *Ahmet Hamdi Akseki(Hayatı-Eserleri-Tesiri)*, İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- GENÇ, H. Mustafa (2000). *Kültürümüzde ve Batı'da İnsan Hakları ve Demokrasi*, Samsun: Akabe-Biat Yay.
- GÖLCÜKLÜ, Feyyaz (1970). *Haberleşme Hukuku*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref (2000). *Anayasa Hukuku*, Ankara: Turhan Kitabevi Yay.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh(v. 543/1148), *Ahkâmü'l-Kur'an*, I-IV, Thk. Ali Muhammed el-Becâvî, İsâ el-Bâbî el Halebî ve Şurêkası, Beyrut, 1968.
- İbn Kesîr, İmâmüddîn Ebu'l- Fidâ İsmail el-Kureyşî, (v. 774/1372), *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, I-IV, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1969.
- KABOĞLU, İbrahim Ö. (1999). *Özgürlükler Hukuku*, İstanbul: Afa Yay.
; (2000). *Düşünce Özgürlüğü*, İnsan Hakları, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- KAHRAMAN, Abdullah (2005). *Zor Zamanda Yapılabileceklerin En İyisini Yapan Bir İslâm Âlimi: Ahmed Hamdi Akseki(1887-1951)*, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, S. 6: 297-312.
- KAPANİ, Münci (1993). *Kamu Hürriyetleri*, Ankara: Yetkin Yay.
- KÖSE, Saffet (2012). *İslâm Hukukuna Giriş*, İstanbul: Hikmetevi Yay, s. 112.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, (v. 671/1273), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, I-XX, Dâru'l- Kâtibi'l-Arabi, Kahîre, 1387/1967.
- KÜÇÜK, Adnan (2003). *İfade Özgürlüğünün Unsurları*, Liberal Düşünce Topuluğu, Ankara.
- MUMCU, Ahmet (1992). *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Ankara: Savaş Yay.

- Müslim, el-İmâm Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc (v. 261/875), *Sahihu'l-Müslim*, I-V, Thk. Muhammed Fuat Abdulbaki, Dâru'l-İhya'il-Kütübi'l Arabiyye, 1956.
- SENCER, Muzaffer (1992). *Hak ve Özgürlük Kavramı*, İnsan Hakları Yıllığı, T.O.A.İ.E.İ.H.A.D.M. C. 14, Ankara.
- SCHACHT, Joseph (1986). *İslâm Hukukuna Giriş*, çev. Mehmet Dağ-Abdulkadir Şener, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay.
- Süyûtî, Celalüddin b. Abdirrahman b. Ebibekr (v. 911/1515), *Tarihu'l Hülefa*, Dâru'l İbni'l Hazm, Beyrut, 2003.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Serve (v. 279/892), *es-Sünen*, I-V, Thk. İbrahim Atveİvez, Beyrut, ty.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzi Veldet (v.1981) (1945). *Medeni Hukukun Umumi Esasları*, İstanbul.
- YAZIR, Muhammed Hamdi (v. 1942) (1992). *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, İstanbul: Feza Yay.
- ZEYDAN, Abdülkerim (1963). *Ahâkmu'z-Zimmiyyînve'l-Müste'minîn fi Dari'l-İslâm*, Bağdat.
; *İslâm Hukukunda Fert ve Devlet*, çev. Cemal Arzu, İstanbul: Kültür Yay., ty.